

การเปลี่ยนภูมิทัศน์ทางเศรษฐกิจและสังคมของชาวนาบึงกาฬ : ย้อนมองวาทกรรมว่าด้วยสังคมชาวนาของ Edward C.

Banfield และ James C. Scott*

**Changes in Economic and Social Landscape in a
Peasant Society of Bueng Kan Province: Review
of the Concepts of Peasants' Society of Edward**

C. Banfield and James C. Scott

เชิดชัย หมั่นภักดี**

Cherdchai Muenphakdee

บทคัดย่อ

บทความนี้ต้องการนำเสนอ การเปลี่ยนแปลงของสังคมชนบทอีสานผ่าน การเปลี่ยนภูมิทัศน์ทางเศรษฐกิจและสังคมของชาวนาในจังหวัดบึงกาฬ อันเนื่องมา จากเปลี่ยนวิธีการผลิตจากข้าวมาเป็นยางพาราว่ามีผลต่อการเปลี่ยนแปลงโครงสร้าง

* บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของวิทยานิพนธ์เรื่อง “การเปลี่ยนภูมิทัศน์ทางเศรษฐกิจและสังคมของชาวนา อีสานในจังหวัดบึงกาฬ” หลักสูตรสหวิทยาการ วิทยาลัยสหวิทยาการ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
This Article is Part of The Dissertation “The Economic and Social Landscape Changes of Peasants in Bueng Kan” Integrated Science College of Interdisciplinary Studies, Thammasat University

** คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏอุดรธานี ศูนย์การศึกษาบึงกาฬ
Faculty of Humanities and Social Sciences, Udon Thani Rajabhat University
Buengkan Campus

Corresponding author, e-mail : cherd99@hotmail.com

ทางเศรษฐกิจ วิธีชีวิตและความสัมพันธ์ของชาวนากับคนกลุ่มอื่นๆ ในสังคมอย่างรวดเร็วซึ่งแตกต่างจากวิถีการการผลิตข้าวและพืชเศรษฐกิจอื่นๆ ดังเช่นในอดีตที่ผ่านมา ผู้เขียนได้นำแนวคิดการศึกษาสังคมชาวนาของ Edward C. Banfield และ James C. Scott มาทบทวน เพื่อให้เห็นถึงพัฒนาการการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น เนื่องจากแนวทางการศึกษาสังคมชาวนาของทั้งสองท่านมีอิทธิพลต่อการสร้างชุดคำอธิบายว่าด้วยชาวนาในไทยมากพอสมควร แต่จากการศึกษาเอกสารและข้อมูลภาคสนามในพื้นที่ ผู้เขียนพบว่าคำอธิบายว่าด้วย “สังคมชาวนา” ของทั้งสองท่านมีข้อจำกัดในการนำมาใช้กับสังคมชาวนาบึงกาฬในปัจจุบัน ทั้งนี้เพราะสังคมชาวนาได้หลุดจากฐานวัฒนธรรมและวิถีการผลิตแบบยังชีพเสียแล้ว

คำสำคัญ : สังคมชาวนา, การเปลี่ยนแปลง, ยางพารา, บึงกาฬ

Abstract

This article aims to present changes in Esan rural society through the study of changes in economic and social landscape of a peasant in BuengKan Province. The recent switch from rice production to Para rubber has influenced rapid changes in the structure of economy, social and economic lives and relationship among peasants and other groups of people. The concepts of ‘culture of poverty’ and ‘moral economy’ of the peasant provided by Edward C. Banfield and James C. Scott is reviewed here to grasp the idea of changes and development in peasant society. The concepts have had some significant influences upon the study of peasant society in Thailand. However, based on the research, the concept has some limitations in applying to BuengKan peasants whose livelihood has gone beyond that of subsistence economy.

Keywords : peasant society, change, rubber, Buengkan province

บทนำ

ในอดีตภาพลักษณ์ของชาวนาในสังคมไทย ถูกนำเสนอในหลากหลายรูปแบบแต่ดูเหมือนว่ามักจะถูกนำเสนอในฐานะกลุ่มคนที่มีอัตลักษณ์ต่างจากคนกลุ่มอื่นๆ พอสมควร ไม่ว่าจะเป็นฐานะเศรษฐกิจที่ยากจน ความด้อยทางการศึกษา ปัญหาสาธารณสุข โดยเฉพาะพฤติกรรมทางด้านการเมืองที่ถูกมองว่าเป็นอุปสรรคต่อการพัฒนาในระบอบประชาธิปไตย ภาพดังกล่าวถูกสร้างและผลิตซ้ำมาอย่างต่อเนื่องและยาวนาน ขณะที่สังคมชนบทเองมีการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา การทบทวนและทำความเข้าใจเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวจึงเป็นสิ่งที่มีความสำคัญและจำเป็นในด้านวิชาการและการพัฒนาทั้งในด้านเศรษฐกิจ สังคมและการเมือง

งานศึกษาว่าด้วยสังคมชาวนาในประเทศไทยได้รับความสนใจจากนักวิชาการมาอย่างยาวนาน ซึ่งอาจสรุปลักษณะการศึกษาและช่วงเวลาที่สำคัญได้เป็น 2 ช่วงใหญ่ๆ คือ ช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 (หลังทศวรรษ 1960) ซึ่งเกิดจากความจำเป็นในการเร่งบูรณะฟื้นฟูของประเทศต่างๆ จากภัยสงคราม เพื่อนำข้อมูลมาใช้ในการวางแผนการพัฒนาประเทศ งานศึกษาเหล่านี้จะเน้นไปที่การศึกษาวิถีชีวิต ประเพณี และโครงสร้างทางเศรษฐกิจและสังคมของชาวนา และในช่วงทศวรรษ 1980 หัวข้อและประเด็นในการศึกษาสังคมชาวนาได้รับการพัฒนาให้มีความหลากหลายและซับซ้อนมากยิ่งขึ้น โดยเฉพาะการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคม อุดมการณ์ ความขัดแย้งและการกบฏของชาวนา รวมถึงการเปลี่ยนไปสู่สังคมเมืองและอุตสาหกรรม เมื่อพิจารณาถึงภาพหรือมุมมองที่มีต่อสังคมชาวนาก็อาจแบ่งเป็นสองกลุ่มเช่นเดียวกันคือ กลุ่มที่มองสังคมชาวนาหรือสังคมชนบทในแง่ลบ ซึ่งส่วนมากเกิดจากการศึกษาข้อมูลเชิงประจักษ์ที่นำเสนอผ่านพฤติกรรมและวัฒนธรรมในการดำรงชีวิตในฐานะที่เป็นคู่ตรงข้ามกับสังคมเมืองซึ่งถูกมองว่าเป็นปัญหาต่อการพัฒนาดังกล่าว ส่วนอีกกลุ่มหนึ่งได้เสนอข้อมูลที่ตรงข้ามกับกลุ่มแรกโดยเชื่อว่าชาวนาก็ไม่ต่างจากคนกลุ่มอื่นๆ นั่นคือเป็นคนที่มีเหตุผลในการแสดงพฤติกรรมต่างๆ ทั้งทางด้านเศรษฐกิจและการเมือง เพียงแต่เราจะเข้าใจวิธีคิดหรือวัฒนธรรม

ที่อยู่เบื้องหลังพฤติกรรมเหล่านั้นได้หรือไม่

ความสำคัญของ Edward C. Banfield และ James C. Scott กับการนำมาใช้ ในสังคมไทย

ในบทความนี้ ผู้ศึกษาเลือกนำเสนองานศึกษาสังคมชาวนาของทั้งสองกลุ่มผ่านงานของ Edward C. Banfield กับ James C. Scott เนื่องจากผู้ศึกษามองว่างานของนักวิชาการทั้งสองท่านมีอิทธิพลอย่างสูงต่อภาพของชาวนาไทยในลักษณะคู่ขัดแย้งมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน โดยงานของ Edward C. Banfield (1958) นั้น มีอิทธิพลต่อภาพในแง่ลบของสังคมชาวนาไทยในช่วงทศวรรษ 2500 เป็นต้นมาที่รัฐพยายามผนวกเอาภาคการเกษตรเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของระบบเศรษฐกิจสมัยใหม่โดยเน้นการผลิตเพื่อการส่งออก เพื่อเปลี่ยนระบบการผลิตและวิถีชีวิตของชาวนาที่ถูกมองว่าล้าหลังและยากจนให้ทันสมัยขึ้น ซึ่งในช่วงเวลาก่อนหน้านี้ นักวิชาการไทยยังไม่ค่อยให้ความสนใจกับสังคมชาวนามากนัก ยกเว้นข้อถกเถียงของนักวิชาการต่างประเทศที่เข้ามาศึกษาหมู่บ้านในชนบทไทยว่ามีโครงสร้างแบบหลวม แต่เมื่อมีงานศึกษาสังคมชาวนาในกลุ่มประเทศโลกที่สามเผยแพร่ออกมาโดย Edward C. Banfield รวมถึงงานของ George M. Foster ที่ได้เสนอแนวคิด “วัฒนธรรมของความยากจน” โดยมองว่าความยากจนนั้นเกิดจากวัฒนธรรม ซึ่งจะผลิตซ้ำตัวเองอยู่เรื่อยๆ จนทำให้ชาวนาทกอยู่ในวังวนของปัญหาที่มักถูกเรียกกันติดปากจนถึงปัจจุบันว่าเป็นปัญหาแบบ “โง่ จน เจ็บ” ได้มีผลทำให้ภาพของสังคมชาวนาไทยกลายเป็นตัวแทนของอดีตและความล้าหลัง ส่วนเมืองและข้าราชการเป็นตัวแทนของความทันสมัย (Vandergaest, 1993b, อ้างถึงใน อานันท์ กาญจนพันธุ์, 2544, น. 29) รัฐไทยและผู้นำแนวอนุรักษนิยมได้รับเอาทัศนศึกษาดังกล่าวมาใช้ผ่านโครงการพัฒนาต่างๆ โดยมองว่าชาวนาเป็นกลุ่มคนที่ยากจน ล้าหลัง เติบโตด้วยปัญหาต่างๆ ที่ต้องได้รับการแก้ไข เช่นเดียวกับงานวิชาการในช่วงดังกล่าวที่ได้รับเอาแนวคิดของ Banfield มาใช้ในการศึกษาสังคมชนบทอย่างหลากหลายเพื่อตอบสนองต่อนโยบายและแนวคิดการพัฒนาชนบทของรัฐไทย ตัวอย่างเช่นงานศึกษาวิจัยเรื่องวัฒนธรรมกับความยากจนในชนบทของ สติธิต์ นิยมญาติ (2530) ที่เสนอข้อค้นพบว่า วิถีชีวิต ความรู้สึกนึกคิดและพฤติกรรมของชาวนาไทย

ตลอดจนทักษะความรู้ของชาวนายังขาดความสมดุลและไม่ทันต่อสังคมปัจจุบัน พร้อมได้เสนอแนวทางแก้ไขความยากจนในชนบทว่าต้องปรับแก้วัฒนธรรมในด้านต่างๆ เช่น พฤติกรรมการอบรมเลี้ยงดู ทัศนคติและค่านิยมที่เป็นสาเหตุของความยากจน เพื่อให้พร้อมต่อผลผลิตและฐานะทางเศรษฐกิจ

ขณะที่งานศึกษาของ James C. Scott (1977) มีความสำคัญต่อการอธิบายภาพของชาวนาในทางตรงกันข้าม โดยเขาได้เสนอแนวคิดที่ว่าด้วย“เศรษฐกิจศีลธรรม” (moral economy) เพื่ออธิบายพฤติกรรมของชาวนาภายใต้สภาวะความเสี่ยงของสังคมเกษตรกรรมที่ทำการผลิตเพื่อยังชีพ โดยให้ความสำคัญกับผลประโยชน์ของส่วนรวมและความดีงามภายในชุมชน ภาพของสังคมชาวนาดังกล่าว น่าจะมีอิทธิพลต่อการสร้างคำอธิบายว่าด้วยสังคมชาวนาของกลุ่มนักวิชาการและนักพัฒนาภายใต้ชื่อสำนัก “วัฒนธรรมชุมชน” ในสังคมไทยในยุคต่อมาพอสมควร เนื่องจากกลุ่มวัฒนธรรมชุมชนนั้นมีแนวคิดที่ว่า ชุมชนหมู่บ้านหรือสังคมชาวนานั้นมีระบบเศรษฐกิจและวัฒนธรรมของชุมชนเองซึ่งดำรงอยู่อย่างเป็นอิสระมาตั้งแต่อดีต โดยจะทำการผลิตเพื่อยังชีพเป็นหลักและมีวัฒนธรรมแห่งความเอื้อเอื้อเป็นฐาน แต่ได้ถูกอำนาจรัฐและการพัฒนาแบบทุนนิยมเข้าไปทำลายวัฒนธรรมชุมชนของสังคมชาวนาลงไปเรื่อยๆ (ยศ สันตสมบัติ, 2546, คำแถลงของชุดโครงการวิจัย) แนวคิดและข้อเสนอดังกล่าวจึงดูสอดคล้องและใกล้เคียงกับแนวคิดเศรษฐกิจศีลธรรม (moral economy) ของ Scott เป็นอย่างยิ่ง น่าสนใจว่าแนวคิดและข้อเสนอของกลุ่มวัฒนธรรมชุมชนนั้น มีอิทธิพลต่องานศึกษาสังคมชาวนาไทยในช่วงต้นทศวรรษ 2530 เป็นต้นมาเป็นอย่างมาก ถึงแม้ในช่วงหลังๆ ทางกลุ่มจะยอมรับว่าระบบเศรษฐกิจและสังคมของชาวนาจะมีการเปลี่ยนแปลงบ้าง เช่นงานศึกษาการปรับตัวของสังคมชาวนาในภาคอีสานในพื้นที่จังหวัดขอนแก่น ในช่วงปี 2546 ของณัฏฐ์ ทองอยู่ (2546) ที่พบว่าสังคมชาวนามีการเปลี่ยนแปลงไปเนื่องจากถูกกระทบจากระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมของภาครัฐ ทำให้ชาวนามีการปรับตัวรูปแบบต่างๆ แต่ก็ได้ยืนยันข้อค้นพบที่สำคัญว่าชาวนายังคงรักษาระบบความสัมพันธ์ของชาวนาแบบดั้งเดิมเอาไว้ได้ จึงเป็นเรื่องน่าสนใจว่าทัศนะว่าด้วยสังคมชาวนาที่ขัดแย้งกันของทั้งสองกลุ่มที่กลุ่มแรกมองสังคมชาวนาอย่างเลวร้าย

กับอีกกลุ่มที่มองสังคมชาวนาในเชิงอุดมคติมีที่มาอย่างไร ผู้ศึกษาจึงเลือกศึกษาผ่านการทบทวนงานของสองท่าน คือ Edward C. Banfield และ James C. Scott

ในส่วนของระเบียบวิธีวิจัย ผู้ศึกษาเลือกศึกษาชาวนาภาคอีสานในเขตพื้นที่ลุ่มน้ำโขง จังหวัดบึงกาฬ โดยกำหนดขอบเขตช่วงเวลาการศึกษาตั้งแต่ปี 2500 เป็นต้นมาจนถึงปัจจุบัน เพื่อสะท้อนให้เห็นความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นนับแต่ภาคอีสานถูกให้ความสำคัญทางเศรษฐกิจและการเมืองจากส่วนกลาง รวมถึงความแตกต่างและหลากหลายของสังคมชาวนาที่ไม่ได้จำกัดอยู่เฉพาะการปลูกข้าวเป็นพืชเศรษฐกิจหลักเหมือนเช่นในอดีต โดยกลุ่มตัวอย่างที่ศึกษาได้แก่ชาวนาในพื้นที่ตำบลนาสิงห์ อำเภอศรีวิไล จังหวัดบึงกาฬ เนื่องจากเป็นชาวนาอีสานกลุ่มแรกๆ ที่เริ่มปลูกยางพาราในช่วงต้นปี 2530 และได้กลายเป็นพืชเศรษฐกิจหลักแทนข้าวในช่วงเวลาต่อมาจนถึงปัจจุบัน ส่วนวิธีการเก็บข้อมูลภาคสนาม ผู้ศึกษาใช้การสัมภาษณ์ การสนทนากลุ่มย่อยและการสังเกตแบบมีส่วนร่วมผ่านกิจกรรมที่ลานประมูลยางพาราของชุมชน ซึ่งเป็นสถานที่รวบรวมผลผลิตที่สมาชิกในชุมชนนำยางก้อนถ้วยมารวมกลุ่มกันเพื่อประมูลขายให้กับกลุ่มพ่อค้า รวมถึงการสัมภาษณ์เจ้าหน้าที่จากสำนักงานกองทุนสงเคราะห์การทำสวนยางจังหวัดบึงกาฬทั้งในระดับตำบลและในระดับจังหวัด ในช่วงเวลาระหว่างเดือน มกราคม - ตุลาคม 2559

- Edward C. Banfield กับการศึกษาสังคมชาวนา

Banfield สนใจศึกษาสังคมชาวนาในภาคพื้นยุโรป แต่งานศึกษาของเขาก็มีอิทธิพลต่อมุมมองในการศึกษาสังคมชาวนาอย่างหลากหลาย งานของเบนฟิลด์มีมุมมองและข้อเสนอกับนักมานุษยวิทยาอีกหลายท่านไม่ว่าจะเป็น Oscar Lewis Walter Miller รวมถึง George M. Foster ที่ให้ความสนใจไปที่เรื่องวัฒนธรรมความยากจน หรือความสัมพันธ์ระหว่างวัฒนธรรมกับความยากจน โดยเฉพาะวัฒนธรรมของชาวนา

Banfield ได้ทำการศึกษาสภาพหมู่บ้านชาวนาซึ่งมีสภาพความเป็นอยู่อย่างแออัดและด้อยความเจริญ คนในหมู่บ้านขาดจริยธรรมแห่งการร่วมมือ มีลักษณะต่างคน ต่างอยู่ เขาพยายามหาคำอธิบายถึงปรากฏการณ์ดังกล่าว ซึ่งโดยมากมักจะมองว่ามีสาเหตุมาจากความยากจน การขาดการศึกษา และความขัดแย้ง

ทางชนชั้น แต่เขามองว่าคำอธิบายดังกล่าว เป็นเพียงส่วนหนึ่งของปรากฏการณ์ โดยได้เสนอชุดคำอธิบายว่าด้วยเรื่องของวัฒนธรรม หรือวัฒนธรรมของความยากจน (Culture of Poverty) ขึ้นมา เพื่อทำความเข้าใจถึงพฤติกรรมของชนวนาที่ได้กักขังตัวเองไว้ในวัฒนธรรมดังกล่าว

งานของเขาให้ความสำคัญกับวัฒนธรรม จิตวิทยา และปัจจัยทางศีลธรรม ในการพัฒนาทางด้านการเมือง เศรษฐกิจ และความร่วมมือขององค์กรในสังคม โดยเฉพาะปัจจัยทางด้านเศรษฐกิจและการเมืองนั้น Banfield เองยอมรับว่า การพัฒนาทางการเมืองและเป้าหมายทางเศรษฐกิจนั้นเป็นเรื่องที่มีความสำคัญ แต่การจะนำไปสู่การพัฒนาเช่นนั้นได้ไม่ใช่เรื่องง่าย ทั้งนี้ เพราะแต่ละสังคมมีวิถีชีวิตและวิถีคิดที่แตกต่างกัน เช่นเดียวกับสังคมชนวนาในประเทศอิตาลีทางตอนใต้ที่ขาดความสามารถในการรวมกลุ่มเพื่อกิจการสาธารณะ แต่จะลงมือทำกิจการใดๆ ก็โดยคำนึงถึงผลประโยชน์ทางวัตถุหรือประโยชน์เฉพาะหน้าสำหรับครอบครัวตัวเองเท่านั้น เขาจึงเรียกครอบครัวหรือสังคมเช่นนั้นว่า amoral familism ซึ่งอธิบายว่าเกิดจากลักษณะเฉพาะทางความเชื่อหรือค่านิยมที่ยึดถือ (ethos) ทำให้เกิดความแตกต่างจากกลุ่มสังคมอื่นๆ เขาได้ประมวลและสรุปลักษณะเด่นๆ ของสังคมดังกล่าวไว้ว่ามีลักษณะคือ ชาวบ้านจะไม่ใคร่คำนึงถึงผลประโยชน์ของกลุ่มหรือชุมชน ยกเว้นว่าจะเป็นประโยชน์ต่อตัวเขาเองด้วย และจะคาดหวังผลประโยชน์ทางวัตถุต่อตัวเองในระยะสั้นเท่านั้น การรวมกลุ่มเพื่อการช่วยเหลือกันนั้นเป็นเรื่องยากมาก เพราะมองว่าชนวนาขาดความไว้วางใจกันและกันและไม่มีความเสียสละพอ พฤติกรรมในชีวิตประจำวันของชาวบ้านนั้นจึงไม่สอดคล้องกับหลักการทางการเมือง เช่น ชาวบ้านจะมองการลงคะแนนเสียงเลือกตั้งเพียงแค่ว่าคือการแลกหรือรักษาผลประโยชน์เฉพาะหน้า โดยเฉพาะผลประโยชน์ที่เป็นวัตถุต่อตนเองและครอบครัว ดังนั้น ในการออกเสียงเลือกตั้ง เขาจะไม่ลงคะแนนให้กับนโยบายหรือมาตรการใดๆ ที่อาจเป็นประโยชน์ต่อชุมชนหรือส่วนรวมโดยที่ตัวเขาไม่ได้รับประโยชน์นั้น

ภาพหรือพฤติกรรมในด้านลบของสังคมชนวนาดังกล่าว จากที่เคยเชื่อหรืออธิบายกันด้วยเงื่อนไขโครงสร้างทางเศรษฐกิจ สังคมและการเมืองแบบง่ายๆ Banfield ได้อธิบายให้มันซับซ้อนมากไปกว่านั้น โดยอธิบายว่าเป็นผลมาจาก

ทัศนคติ ความเชื่อหรือวัฒนธรรมของชาวนาเอง ซึ่งเท่ากับมองว่าปัญหาหรือความเลวร้ายของสังคมชาวนานั้นเกิดจากวิถีคิดและพฤติกรรมของชาวนา เช่น จากที่เชื่อกันว่าพฤติกรรมทางการเมืองโดยเฉพาะการขาดการมีส่วนร่วมทางการเมืองหรือการไม่เข้าร่วมกิจกรรมเพื่อสาธารณะเป็นผลมาจากความยากจน จึงทำให้ไม่มีเวลาสำหรับกิจกรรมทางการเมืองนั้น เขาได้ชี้ให้เห็นว่าความยากจนเป็นเพียงข้ออ้างเพื่อจะไม่ทำอะไรบางอย่างเท่านั้น เพราะที่จริงชาวนากลุ่มที่เขาศึกษามีที่นาเพียงน้อยนิดและไม่มีความจำเป็นต้องอยู่กับไร่นาทั้งวัน

ส่วนความเชื่อที่ว่าชาวนาเป็นกลุ่มคนที่ไร้การศึกษา อ่านไม่ออก เขียนไม่ได้ จึงขาดความรู้ทางการเมือง ทั้งยังไม่สามารถแยกแยะหรือสร้างการตัดสินใจในการเลือกระหว่างพรรคการเมืองกับตัวผู้สมัครรับเลือกตั้งได้นั้น เขาได้แย้งว่าการขาดการศึกษาของชาวนาก็ไม่ใช่เหตุผลเพียงพอที่จะบอกถึงความไม่ประสีประสาทางการเมือง เขาได้ยกกรณีตัวอย่างของชาวนาที่เขาได้ไปสอบถามจำนวนมากถึงหลักการหรือจุดยืนของพรรคคอมมิวนิสต์ ซึ่งมีเพียงคนเดียวเท่านั้นที่ไม่ได้แสดงความคิดเห็นอะไร แต่คนส่วนมากกลับแสดงความคิดเห็นต่อคำถามดังกล่าวได้อย่างมีเหตุผล ไม่ว่าจะเป็นประเด็นเรื่องความเสมอภาคทางสังคม เสรีภาพและการทำงานเพื่อมวลชน แบบฟิลด์ยังได้ยกเอาความเชื่อต่างๆ ที่อธิบายพฤติกรรมของชาวนาว่าเป็นผลมาจากเรื่องของความขัดแย้งทางชนชั้น หรือปัจจัยด้านการถือครองที่ดิน รวมถึงความหวาดระแวงต่อรัฐและผู้มีอำนาจของกลุ่มชาวนามาอธิบายใหม่ โดยเขามองว่าแนวคิดทางทฤษฎีเหล่านี้มีส่วนของความเป็นอยู่จริงอยู่เหมือนกัน แต่ก็ไม่ใช่ทั้งหมด เช่นเดียวกับการขัดแย้งทางชนชั้นก็ไม่สามารถอธิบายพฤติกรรมทางการเมืองของชาวนาในเมืองในพื้นที่ดังกล่าวได้ เพราะไม่ปรากฏการต่อต้านกลุ่มชนชั้นสูงของกลุ่มชาวนาเลย

อย่างไรก็ตาม Banfield ก็ให้ความสำคัญกับลักษณะที่สำคัญสองประการคือ ความยากจนและการขัดแย้งทางชนชั้นว่าเป็นเงื่อนไขที่มีความสำคัญ เพราะโครงสร้างสังคมในเมืองที่เขาศึกษานั้นสามารถแบ่งตามลักษณะอาชีพออกได้เป็น 6 กลุ่มอาชีพคือ 1.กลุ่มคนที่ใช้แรงงาน (ไร่ที่ดินทำกิน) 2. ชาวนาหรือเกษตรกร 3. หัตถกรหรือช่างฝีมือ 4. พ่อค้า 5. ข้าราชการ พนักงานของรัฐและเอกชน

6. กลุ่มวิชาชีพชั้นสูง เช่น หมอ วิศวกร นักบวช 7. กลุ่มชนชั้นเจ้าที่ดิน จากความแตกต่างทางอาชีพและกลุ่มชนชั้นเช่นนี้ ชาวนาซึ่งถือเป็นกลุ่มที่มีจำนวนมากที่สุดในสังคม ถึงจะมีที่ดินอยู่บ้าง แต่ก็ถือว่าน้อยมากไม่เพียงพอต่อการดำรงชีพ จึงกลายเป็นกลุ่มขนาดใหญ่ที่เกิดปัญหาขึ้นในสังคม

Banfield ได้ชี้ให้เห็นความแตกต่างระหว่างสังคมยุคดั้งเดิม (primitive) กับสังคมชาวนาที่ล่าหลังในสังคมปัจจุบันว่า ถึงแม้จะมีระดับความเป็นอยู่ในขั้นต่ำเหมือนกัน กันแต่คนในสังคมยุคดั้งเดิมนั้นไม่ได้เต็มไปด้วยปัญหาและความเศร้ากังวลอย่างชาวนา เพราะชาวนานั้นตระหนักรู้ว่าตนเองเป็นส่วนหนึ่งของสังคมขนาดใหญ่ แต่กลับมีสถานะและพื้นที่ทางสังคมที่แตกต่างจากคนกลุ่มอื่น ถึงจะพยายามดิ้นรนต่อสู้หนักขนาดไหนก็ไม่สามารถที่จะเปลี่ยนแปลงสถานะของเขาให้ดีขึ้นได้ ทำให้รู้สึกตัวเขาและทุกสิ่งรอบๆ ตัวเป็นสิ่งที่น่ารังเกียจและไร้ค่า Banfield ได้กล่าวเชิงสรุปว่า การคาดหวังว่าการพัฒนาทางเศรษฐกิจด้วยการทำให้รายได้ของชาวนาเพิ่มขึ้นจะช่วยทำให้สถานการณ์ของหมู่บ้านลดปัญหาลงได้นั้น อาจไม่เป็นเช่นนั้น แต่อาจเป็นตรงกันข้าม ถ้าไม่มีการเปลี่ยนแปลงองค์ประกอบในโครงสร้างสังคมและวัฒนธรรม รายได้ที่เพิ่มมากขึ้นอาจมาพร้อมกับปัญหาและความไม่พอใจที่มากขึ้นตามไปด้วยก็ได้

2. James C. Scott กับ การศึกษาสังคมชาวนา

ขณะที่ Banfield เสนอภาพของชาวนาที่เต็มไปด้วยปัญหาต่างๆ โดยได้เน้นให้เห็นถึงวัฒนธรรมที่เป็นอุปสรรคต่อการพัฒนาทั้งทางด้านเศรษฐกิจและการเมือง โดยที่ไม่ได้ให้ความสำคัญกับปัญหาเชิงโครงสร้างทางเศรษฐกิจและการเมืองมากนักนั้น James C.Scott ซึ่งเป็นทั้งนักรัฐศาสตร์และนักมานุษยวิทยา ที่ให้ความสนใจในการศึกษาสังคมชาวนาเช่นเดียวกันโดยเฉพาะในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ได้สร้างชุดคำอธิบายพฤติกรรมและการกระทำต่างๆ ของชาวนาที่แตกต่างจากงานของ Banfield

Scott (1977) ให้ความสำคัญกับสิ่งที่เรียกว่า “วัฒนธรรมของชาวนา” เช่นเดียวกัน เพียงแต่วัฒนธรรมที่ Scott ใช้อธิบายพฤติกรรมของชาวนานั้นมีมิติทางด้านเศรษฐกิจและความสัมพันธ์ทางสังคมที่น่าสนใจ ซึ่งเขาเรียกแนวการ

วิเคราะห์ของเขาว่าเป็นแนว “เศรษฐศาสตร์เชิงสำนึก” หรือ “เศรษฐศาสตร์เชิงศีลธรรม” (moral economy) เพื่ออธิบายพฤติกรรมของชาวนาภายใต้สภาวะความเสี่ยงของ สังคมเกษตรกรรมที่ทำการผลิตเพื่อยังชีพ ซึ่งความกังวลพื้นฐานอยู่ที่ว่า ทำอย่างไร จึงจะประกันความอยู่รอดของตนและครอบครัวไว้ได้ หลักคิดพื้นฐานนี้เป็นตัว กำหนดให้ชาวนาตัดสินใจในเรื่องต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นเรื่องการทำมาหาเลี้ยงชีพ ความสัมพันธ์ระหว่างชาวนากับสมาชิกกลุ่มอื่นๆ ของสังคม หรือการเข้าร่วมในขบวนการทางการเมือง ดังนั้น การที่ชาวนาถูกมองว่าเป็นกลุ่มคนที่ไร้เหตุผลและชี้เกียจนั้น Scott อธิบายว่าเป็นเพราะชาวนาไม่คุ้นเคยกับการผลิตแบบสมัยใหม่มากกว่า จึงไม่สนใจและไม่เลือกที่จะผลิตจำนวนมากๆ เพื่อสร้างผลกำไรเป็นเป้าหมายหลัก เขาได้ เสนอว่าในวัฒนธรรมชาวนานั้นมีหลักที่ยึดถือกันอยู่สองข้อ คือ สิทธิที่จะมีพอกิน (right to subsistence) และการเอื้อเฟื้อซึ่งกันและกัน (norm of reciprocity) สิทธิที่จะมีพอกินนั้นเป็นการเรียกร้องให้ผู้มีฐานะและอำนาจเข้ามาช่วยเหลือยามที่ คนจนมีไม่พอกิน หรือเรียกร้องว่าชนชั้นนี้ไม่ควรเรียกเก็บผลประโยชน์จากชาวนา จนทำให้เหลือไม่พอกิน ส่วนการเอื้อเฟื้อซึ่งกันและกัน หมายถึง ความคิดที่ว่า ถ้า ใครให้อะไรแล้ว ต้องตอบแทนเขาในวันข้างหน้า ซึ่งเป็นพื้นฐานของความสัมพันธ์ แบบอุปถัมภ์ แต่ Scott ก็ได้ชี้ว่ามีการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญที่ทำให้แบบแผนการ ประกันสวัสดิการพื้นฐานของสังคมชาวนาในอดีตเสื่อมสลายลง อันเนื่องมาจากการ ผลิตเพื่อตลาดและการสร้างรัฐสมัยใหม่ภายใต้ระบบอาณานิคม เช่น ทำให้ชาวนา จำนวนมากขึ้นเรื่อยๆ ตกอยู่ในความไม่มั่นคงแบบใหม่อันเนื่องมาจากภาวะตลาด และมีแนวโน้มทำให้ความขัดแย้งในชนบทรุนแรงขึ้นเนื่องจากดุลอำนาจในการต่อ รองเปลี่ยนแปลงไป

นอกจากนี้ Scott ยังได้นำแนวคิดระบบอุปถัมภ์มาประยุกต์ใช้ในการ ศึกษาเกี่ยวกับการแสดงออกทางการเมือง (political action) เนื่องจากเขามองว่าทฤษฎีทางรัฐศาสตร์มีข้อจำกัดในการอธิบายพลวัตทางการเมือง ที่ไม่ได้ช่วยให้เข้าใจการเมืองภายในและระหว่างกลุ่มการเมืองต่างๆ ได้ดีพอ เขาจึงหันมาสนใจความสัมพันธ์และการแข่งขันกันระหว่างนักการเมือง ผู้นำท้องถิ่น และชาวไร่

ชาวนา โดยอาศัยแนวคิดเกี่ยวกับระบบอุปถัมภ์ที่วิวัฒนาการมาจากแนวคิดของ นักมานุษยวิทยา (อมรา พงศาพิชญ์และปรีชา ควินทร์พันธุ์, 2539, น.39) ในงานของเขา เรื่อง Patron-Client Politics and Political Change in Southeast Asia (James C. Scott, 1977) ได้ชี้ให้เห็นว่า ระบบอุปถัมภ์จะเกิดขึ้นเมื่อมีความ ไม่สมดุลของอำนาจ ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงความไม่เท่าเทียมในการแลกเปลี่ยนระหว่าง คู่สัมพันธ์ทั้ง 2 ฝ่าย ทั้งในด้านของทรัพย์สิน อำนาจ และสถานภาพ ดังนั้น การติด หนึบผูกพันของผู้รับการอุปถัมภ์จึงเป็นการผูกมัดเขาไว้กับผู้ให้การอุปถัมภ์ นอกจากนี้ Scott ยังได้วิเคราะห์ระบบความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์ที่ถูกนำมาใช้ในการเลือกตั้ง ทางการเมืองในหลายลักษณะ เช่น ช่วยสร้างอำนาจต่อรองของผู้รับการอุปถัมภ์ ต่อผู้อุปถัมภ์ ดังกรณีคะแนนเสียงกลายเป็นทรัพยากรที่ใช้ในการแลกเปลี่ยน ได้ ยิ่งมีการแข่งขันทางการเมืองสูงผู้อุปถัมภ์หรือผู้สมัครรับเลือกตั้งก็ยิ่งต้องเสนอ สิ่งตอบแทนให้แก่ผู้รับอุปถัมภ์มากขึ้นตาม และยังส่งผลให้เกิดการบูรณาการความ สัมพันธ์ระดับหมู่บ้านจนถึงรัฐบาลกลางได้ เนื่องจากการเลือกตั้งระดับชาติทำให้ พรรคการเมืองจำเป็นต้องสร้างเครือข่ายความสัมพันธ์ลงไปถึงระดับท้องถิ่น โดย จะยึดเอากลุ่มผู้อุปถัมภ์ที่มีอิทธิพลในท้องถิ่นเข้ามาไว้ในโครงสร้างของพรรค ทำให้ ความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์กลายเป็นเรื่องของการเมือง น่าสนใจว่า Scott มองว่า ลักษณะการขยายตัวของประชาธิปไตยแบบอุปถัมภ์และผู้รับอุปถัมภ์ (Patron-Client Democracy) นั้น ผู้ได้รับอุปถัมภ์จะได้รับประโยชน์มากกว่าเดิมเพราะผล ประโยชน์ทางวัตถุจะถูกกระจายลงมาตามเครือข่ายการอุปถัมภ์ดังกล่าว แต่จะมี ปัญหาเกี่ยวกับโครงสร้างการบริหารประเทศที่ต้องใช้ทรัพยากรจำนวนมากเพื่อรักษาเครือ ข่ายความสัมพันธ์เช่นนั้นไว้ตลอด

การเปลี่ยนแปลงภูมิทัศน์ทางเศรษฐกิจและสังคมชาวนาบึงกาฬ

- พัฒนาการด้านเศรษฐกิจและสังคมของบึงกาฬ

บึงกาฬเป็นจังหวัดชายแดนที่ตั้งขึ้นใหม่ ตั้งอยู่ติดแม่น้ำโขง มีพื้นที่และ ประชากรไม่มากนัก แต่ประชากรก็ประกอบไปด้วยคนหลายกลุ่มชาติพันธุ์ไม่ว่าจะ เป็นไทยลาว ลาวพวน ญวน ญ้อ ภูไท ไส้ รวมถึงกลุ่มไทครัว ก่อนปี พ.ศ. 2500 ชาวบ้านในพื้นที่มีอาชีพเกษตรกรรมคือการปลูกข้าวและหาของป่า เช่นเดียวกับ

ชาวอีสานทั่วไป ในอดีตถึงแม้บึงกาฬจะเป็นส่วนหนึ่งของจังหวัดหนองคาย แต่โดยระยะทางที่ตั้งอยู่ไกลจากตัวเมืองหนองคายถึง 130 กิโลเมตร ซึ่งทอดตัวยาวตามแม่น้ำโขงอยู่กึ่งกลางระหว่างหนองคายกับนครพนมรวมถึงสกลนคร ซึ่งมีแม่น้ำสงครามไหลผ่าน บึงกาฬจึงอยู่ห่างไกลจากศูนย์กลางทางด้านเศรษฐกิจและการคมนาคมเป็นอย่างมาก สุวิทย์ ชีรสาควัต และคณะ ได้บรรยายถึงลักษณะอาชีพและวิถีชีวิตของคนลุ่มน้ำสงครามในอดีตไว้ว่านิยมปลูกข้าวเหนียวทั้งนาดำและข้าวไร่ ปลูกฝ้ายและหม่อนเอาไว้ทอผ้าใช้ในครัวเรือน ลักษณะการผลิตเป็นการผลิตเพื่อการบริโภคในชุมชนเป็นหลัก (สุวิทย์ ชีรสาควัต และคณะ, 2530, วิยุทธ์ จำรัสพันธุ์, 2536) ในช่วงก่อนปี 2500 นั้น ยาสู่บือถือว่าเป็นพืชเศรษฐกิจเพียงชนิดเดียวที่รัฐบาลได้ส่งเสริม โดยมีการตั้งสถานีบ่มยาสูบในพื้นที่หนองคายและนครพนม ยาวตามลำน้ำโขงถึงจำนวน 9 แห่ง ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2487 แต่ปัจจุบันเกษตรกรในพื้นที่บึงกาฬได้เลิกปลูกยาสูบไปเกือบหมดแล้ว ยังเหลืออยู่เป็นบางอำเภอในเขตจังหวัดนครพนม

วิธีการผลิตของเกษตรกรริมแม่น้ำโขงบริเวณจังหวัดหนองคายและบึงกาฬ เริ่มเปลี่ยนแปลงเมื่อเส้นทางรถไฟจากกรุงเทพเชื่อมมาถึงโคราชเมื่อปี พ.ศ. 2443 และถึงหนองคายในปี พ.ศ. 2498 ในฐานะเป็นเส้นทางคมนาคมและขนส่งสินค้าการเกษตรโดยเฉพาะการค้าข้าว ทำให้เกษตรกรในพื้นที่จังหวัดต่างๆ ที่เส้นทางรถไฟตัดผ่านและเข้าถึงการคมนาคมได้หันมาปลูกข้าวเพื่อการค้า รวมถึงพืชเศรษฐกิจชนิดอื่นๆ เช่น ปอ และมันสำปะหลัง เป็นต้น แต่อย่างไรก็ตามพื้นที่บึงกาฬซึ่งอยู่ห่างไกลจากตัวเมืองหนองคายและมีปัญหาเส้นทางคมนาคม พบว่ามีการปลูกปอและมันสำปะหลังน้อยมาก ซึ่งต่างจากชุมชนอื่นๆ ที่พบว่ามีการเริ่มปลูกปอเพื่อขายตั้งแต่ปี พ.ศ. 2480 (วิยุทธ์ จำรัสพันธุ์, 2536) แต่เมื่อถึงปี พ.ศ. 2500 เป็นต้นมาอาณาบริเวณพื้นที่บึงกาฬรวมถึงพื้นที่ลุ่มน้ำสงครามก็ได้รับผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงทางด้านเศรษฐกิจและการเมืองในระดับชาติอย่างหลีกเลี่ยงไม่พ้น อันเนื่องมาจากนโยบายการพัฒนาตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ พร้อมๆ กับการเกิดขึ้นของถนนหมายเลข 212 ที่เชื่อมระหว่างหนองคาย บึงกาฬ นครพนม ไปถึงอุบลราชธานี ในฐานะเส้นทางยุทธศาสตร์ด้านความมั่นคง

โดยเฉพาะปัญหาผู้ก่อการร้ายคอมมิวนิสต์ โดยเฉพาะการเปลี่ยนแปลงวิถีการผลิตจากเดิมที่ทำการผลิตเพื่อบริโภคในครัวเรือน มาเป็นการผลิตเพื่อการค้า สังเกตได้จากการขยายพื้นที่ป่าเพื่อทำการเพาะปลูกพืชเศรษฐกิจใหม่ๆ พร้อมกับการอพยพเคลื่อนย้ายของประชากรจากจังหวัดอื่น เข้ามาตั้งเป็นกลุ่มและชุมชนใหม่ขึ้นในพื้นที่ลุ่มแม่น้ำโขง รวมถึงในเขตจังหวัดบึงกาฬ โดยพืชที่ชาวบ้านนิยมปลูกได้แก่ ข้าว มันสำปะหลัง และปอ

เมื่อเข้าสู่ช่วงต้นทศวรรษ 2530 พืชเศรษฐกิจที่เกษตรกรนิยมปลูกเพิ่มขึ้นมาอีก 3 ชนิด คือ มะม่วงหิมพานต์ ยางพารา และปาล์มน้ำมัน ขณะที่พืชบางชนิดก็เริ่มลดลง เช่น ปอ และมันสำปะหลัง รวมถึงยูคาลิปตัส ขณะที่ข้าวยังเป็นพืชเศรษฐกิจหลักที่ชาวบ้านยังปลูกไว้เพื่อบริโภคและการค้าอยู่เช่นเดิม แต่เมื่อเข้าสู่ปี 2550 เป็นต้นมา พบว่าพืชเศรษฐกิจที่สำคัญของเกษตรกรในอดีตอย่างข้าวกลับมีพื้นที่เพาะปลูกลดลงอย่างมากเมื่อเปรียบเทียบกับช่วงเวลา 4-5 ทศวรรษที่ผ่านมา พร้อมกับการเข้ามาทดแทนของพืชเศรษฐกิจตัวใหม่คือยางพารา ในขณะที่ยูคาลิปตัส ข้าวโพดหรือมันสำปะหลังได้หายไปเกือบจะสิ้นเชิง จะสังเกตได้จากร่องรอยของลานมันเก่า (ลานรับซื้อมันสำปะหลัง) หรือโรงสีข้าวหรือโกดังรับซื้อข้าวขนาดใหญ่ที่ทยอยปิดตัวเองลง เป็นลานมันร้างหรือโรงสีร้างที่พบได้ทั่วไปตามอำเภอต่างๆ ในพื้นที่

ปัจจุบันโดยเฉพาะตั้งแต่ช่วงปี 2540 เป็นต้นมา พื้นที่จังหวัดบึงกาฬเริ่มมีการเปลี่ยนแปลงทางด้านเศรษฐกิจและสังคมมากขึ้นเรื่อยๆ ส่วนหนึ่งเกิดจากการเปลี่ยนวิถีการผลิตจากการผลิตข้าวและพืชอื่นๆ มาเป็นยางพารา จากข้อมูลภาวะการผลิตพืชของสำนักงานเกษตรจังหวัดบึงกาฬในปี พ.ศ. 2556 (สำนักงานเกษตรจังหวัดบึงกาฬ, 2557) พบว่าจังหวัดบึงกาฬมีพื้นที่ทั้งหมดจำนวน 2,691,089 ไร่ แบ่งเป็นพื้นที่เกษตรกรรมจำนวน 1,335,391 ไร่ คิดเป็นเกือบร้อยละ 50 ของพื้นที่ทั้งหมด ในส่วนพื้นที่เกษตรกรรมนั้นปรากฏว่าเป็นพื้นที่ปลูกยางพาราจำนวนมากที่สุดคือจำนวน 775,994 ไร่ รองลงมาคือพื้นที่ที่ใช้ปลูกข้าวจำนวน 483,311 ไร่ ที่เหลือนอกจากนั้นเป็นพื้นที่ปลูกพืชไร่ ไม้ผล ไม้ยืนต้น พืชผัก และอื่นๆ จำนวน 77,086.50 ไร่

- การเปลี่ยนภูมิทัศน์ทางเศรษฐกิจและสังคม

การเข้ามาของยางพาราดังกล่าวได้ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงภูมิทัศน์ทางเศรษฐกิจและสังคมตามมาในลักษณะที่สำคัญ 3 ลักษณะใหญ่ คือ โครงสร้างทางเศรษฐกิจ กิจกรรมการผลิต และวิถีชีวิตความสัมพันธ์ทางสังคมและการเมือง

- **โครงสร้างเศรษฐกิจของบึงกาฬ** เนื่องจากยางพารามีขึ้นตอนและกิจกรรมทางเศรษฐกิจเกี่ยวกับการผลิตและการแปรรูปผลผลิตหลายขั้นตอน จึงก่อให้เกิดธุรกิจที่เกี่ยวข้องกันอย่างหลากหลายเช่น 1) ธุรกิจขายกล้าพันธุ์ยาง ในช่วงแรกของการเข้ามาของยางในพื้นที่บึงกาฬและภาคอีสานนั้นเกิดจากการส่งเสริมของภาครัฐในช่วงต้นปี 2530 โดยภาครัฐจะแจกกล้าพันธุ์ยางพร้อมปุ๋ยฟรี แต่ก็ยังไม่มีชาวบ้านกล้าปลูกมากนัก เนื่องจากไม่แน่ใจว่าจะให้ผลผลิตได้จริงหรือไม่และไม่รู้จะไปขายที่ไหน แต่เมื่อผ่านไปประมาณ 7-8 ปีเมื่อยางรุ่นแรกเริ่มให้ผลผลิตและมีราคาสูง เกษตรกรหันมาทยอยปลูกยางมากขึ้น ทำให้กล้ายางเป็นที่ต้องการของเกษตรกร จึงก่อให้เกิดธุรกิจขายกล้าพันธุ์ยางทั้งรายเล็กและรายใหญ่ตามอำเภอต่างๆ อย่างรวดเร็ว 2) ธุรกิจขายอุปกรณ์การเกษตร ไม่ว่าจะเป็นปุ๋ย มีดกรีดยาง ถ้วยสำหรับรองน้ำยาง น้ำกรดสำหรับหยอดน้ำยาง ธุรกิจเหล่านี้ก่อให้เกิดร้านค้าใหม่ๆ ขึ้นเป็นอย่างมากกระจายอยู่ตามอำเภอ ตำบล และหมู่บ้านต่างๆ อย่างไม่เคยมีมาก่อน เราจะพบเห็นร้านค้าขายสินค้าเหล่านี้ได้ทั่วไปตามหมู่บ้านต่างๆ จำนวนมาก ทั้งร้านค้าเก่าและร้านค้าเกิดใหม่ เพราะเป็นสินค้าที่เกษตรกรต้องใช้เป็นประจำในแต่ละวัน 3) ธุรกิจรับซื้อยาง หรือลานยางของเอกชน ซึ่งเป็นกลุ่มเครือข่ายที่เกิดขึ้นใหม่ในพื้นที่เช่นเดียวกัน แต่เนื่องจากกลุ่มธุรกิจรับซื้อยางจำเป็นต้องใช้ทุนหมุนเวียนในการซื้อขายผลผลิตจากเกษตรกรเป็นจำนวนมาก มีตั้งแต่ทุน 2-3 ล้านบาทไปจนถึง 10 กว่าล้านที่ต้องใช้จ่ายในแต่ละรอบ จึงพบว่าในช่วงแรกจะเป็นกลุ่มพ่อค้าจากกรุงเทพฯ ที่เข้ามารวบรวมซื้อผลผลิตเพื่อส่งไปขายที่ภาคใต้ แต่เมื่อมีโรงงานอุตสาหกรรมรับซื้อยางในพื้นที่ ปรากฏว่าธุรกิจประเภทนี้คึกคักมาก มีทั้งพ่อค้าและนักการเมืองท้องถิ่นในพื้นที่ กลุ่มครูหรือข้าราชการกลุ่มต่างๆ ที่เข้าถึงแหล่งทุนจากธนาคารที่ผันตัวเองมาเป็นผู้รับซื้อยาง รวมถึงกลุ่มเกษตรกรที่ประสบผลสำเร็จจากปลูกยางที่ผันตัวเองมาเป็นพ่อค้าภายในชุมชน ซึ่งถึงแม้ว่าจะมีทุนไม่

มากนักเหมือนกับกลุ่มอื่นๆ แต่ก็ได้เปรียบตรงอยู่ใกล้ชิดและมีสายสัมพันธ์ที่ดีกับเกษตรกรในพื้นที่ 5) โรงงานอุตสาหกรรมขนาดใหญ่ในพื้นที่ ที่รับซื้อผลผลิตเพื่อนำไปแปรรูปเบื้องต้น การเกิดขึ้นของโรงงานอุตสาหกรรมขนาดใหญ่ที่รับซื้อวัตถุดิบและแปรรูปยางพาราในพื้นที่จำนวน 5 โรงงาน ก่อให้เกิดการจ้างแรงงานในโรงงานเป็นจำนวนมาก ในความเป็นจริงแล้วในช่วงที่ราคายางพารามีราคาสูง แรงงานส่วนมากที่มีพื้นที่ปลูกยางที่เปิดกรีดแล้ว มักจะไม่นิยมทำงานในโรงงาน ทำให้ต้องมีการนำแรงงานมาจากพื้นที่อื่นเข้ามาทำงานในพื้นที่จำนวนมาก ในช่วงดังกล่าวจึงพบการกลับหวนคืนถิ่นของแรงงานวัยหนุ่มสาวที่เคยไปทำงานที่อื่นเป็นจำนวนมากเช่นกัน

การเกิดขึ้นของธุรกิจเกี่ยวกับยางพาราตั้งแต่ต้นน้ำ กลางน้ำ และปลายน้ำดังกล่าวล้วนส่งผลกระทบต่อการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางเศรษฐกิจและสังคมเนื่องจากการก่อให้เกิดการผลิตและการบริโภคในกิจกรรมทางเศรษฐกิจอื่นๆ ตามมาอีกมากมาย โดยเฉพาะการช่วยตรึงแรงงานภาคการเกษตรให้อยู่กับพื้นที่ ทั้งนี้เป็นเพราะในการผลิตยางพาราจำเป็นต้องใช้แรงงานในการกรีดยางตลอดทั้งปี ยกเว้นช่วงปิดกรีดหรือพักหน้ายางในช่วงฤดูแล้ง 2-3 เดือนเท่านั้น ซึ่งต่างจากในอดีตที่เกษตรกรส่วนมากมักจะเคลื่อนย้ายเข้าไปหางานทำในเมืองใหญ่เช่น กรุงเทพฯ หลังจากเสร็จฤดูการทำนาและบางส่วนก็ไปขายแรงงานยังต่างประเทศจำนวนมาก

กิจกรรมการผลิตและวิถีชีวิต กิจกรรมการผลิตในสวนยางพารานั้นแตกต่างกันอย่างสิ้นเชิงกับการปลูกข้าวทั้งในระยะเวลาการทำงาน การปลูกและดูแลรักษา การเก็บผลผลิต และการขาย ที่จริงแล้วพืชทุกอย่างล้วนมีความแตกต่างกันทั้งสิ้น แต่ความแตกต่างที่กำลังจะกล่าวถึงเป็นความแตกต่างที่ส่งผลต่อวิถีการดำเนินชีวิตทั้งในด้านเศรษฐกิจ ความสัมพันธ์ทางสังคม วัฒนธรรมประเพณี รวมถึงพฤติกรรมการแสดงออกในความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างชาวบ้านด้วยกัน รวมถึงกับกลุ่มอื่นๆ ซึ่งอาจเรียกความสัมพันธ์หรือพฤติกรรมดังกล่าวว่าเป็นความสัมพันธ์หรือพฤติกรรมเชิงการเมือง

วิถีชีวิตและความสัมพันธ์ในสวนยาง เนื่องจากยางพารานั้นเป็นพืชที่มีอายุยาวนานทั้งในแง่การการปลูกและการให้ผลผลิต กล่าวคือต้องใช้เวลา 5-7 ปีกว่าจะให้ผลผลิต แต่เมื่อให้ผลผลิตแล้วก็สามารถเก็บผลผลิตได้นานถึง 30 ปี

กิจกรรมเกี่ยวกับยางพาราจึงเปลี่ยนจากการทำงานในฤดูกลางมาเป็นทำงานตลอดทั้งปี และเปลี่ยนเวลาทำงานจากตอนกลางวันมาเป็นทำงาน (กรีดยาง) ในตอนกลางคืน เพราะเป็นช่วงเวลาที่ให้ผลผลิตดีที่สุด ทำให้เกษตรกรจำเป็นต้องสร้างบ้าน “หลังที่สอง” ไว้ในสวนยาง เพื่อความสะดวกในการทำงานและพักผ่อน เพราะกิจกรรมส่วนมาก ต้องอยู่กับสวนยางเกือบทั้งวัน กล่าวคือ เกษตรกรจะเริ่มกรีดยาง ในช่วงเวลาตั้งแต่ สี่ทุ่ม ไปจนถึงตี 3 - 4 ขึ้นอยู่กับจำนวนพื้นที่หรือจำนวนต้นยางที่มี เมื่อเสร็จแล้ว จะพักผ่อนถึงเช้า พอตื่นเช้าขึ้นมาก็ต้องรีบหยอดน้ำกรดเพื่อให้หน้ายางจับตัว ใช้เวลา เกือบถึงเที่ยง จากนั้นจึงจะพักผ่อนหรือทำธุระอื่นๆ ซึ่งส่วนมากจะนอนเพื่อเก็บ แรงไว้ทำงานตอนกลางคืน บางครัวเรือนที่มีพื้นที่ปลูกยางจำนวนมากแต่มีแรงงาน จำนวนน้อย จะมีการใช้แรงงานอย่างเข้มข้นคือกรีดยางทั้งคืนจนสว่าง แล้วต้องรีบ หยอดน้ำกรดต่อจนถึงเที่ยงหรือบ่ายจึงได้หยุดพักพอค่ำต้องเตรียมตัวทำงาน ต่อ ทำให้วิถีชีวิตส่วนตัวยาวถึงความสัมพันธ์กับครอบครัวและชุมชนเปลี่ยนแปลงไป อย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้

วิถีชีวิตและความสัมพันธ์ในกลุ่มลานยาง โดยปกติเกษตรกรจะกรีดยาง ระบบกรีดหนึ่งวันสอง กล่าวคือกรีดหนึ่งวัน พักสองวัน แล้วกลับมากรีดใหม่ เพื่อพักหน้ายาง และจะทำการรวบรวมผลผลิตใส่รถไถนาเดินตามหรือรถยนต์ ออกจากสวนนำไปรวบรวมยังลานยางของกลุ่มในชุมชนเพื่อรอพ่อค้าคนกลางหรือ ตัวแทนโรงงานมาประมูลซื้อผลผลิตเดือนละ 2 ครั้ง โดยจะมีคณะกรรมการบริหารจัดการกลุ่มเพื่อทำหน้าที่แทนสมาชิกในเรื่องต่างๆ ตั้งแต่จดทะเบียนสมาชิกกลุ่ม รวบรวมยางที่สมาชิกลำมายังลาน นอนเฝ้าลานยางก่อนขายหนึ่งคืน หน้าที่เกี่ยวข้อง รับผิดชอบเปิดช่องประมูลยาง บางครั้งอาจรวมถึงการนำยางขึ้นรถบรรทุกส่งโรงงาน บางแห่งพบว่ามีการกลุ่มลานยางภายในชุมชน 2-3 กลุ่ม และมีการแข่งขันกัน เปรียบ เทียบกันในด้านจำนวนสมาชิกและราคาขายที่ประมูลได้ในแต่ละรอบอย่างคึกคัก ดังนั้นวันรวบรวมผลผลิตจึงเป็นวันที่เกษตรกรจะออกจากสวนยางมาพบปะกันที่ ลานยางของชุมชนคล้ายกับมีงานบุญของหมู่บ้าน เพียงแต่บุญดังกล่าวจะถูกจัดขึ้น ทุกเดือนๆ ละ 2 ครั้งเป็นอย่างน้อย และเรื่องที่พูดคุยกันหนีไม่พ้นเรื่องเกี่ยวกับ สถานการณ์ราคาขาย วิธีการดูแลและจัดการสวนยาง รวมถึงประเด็นที่เป็นข่าวสาร ต่างๆ ของบ้านเมือง

ความสัมพันธ์ทางสังคมและการเมือง การเข้ามาของยางพาราและโรงงานอุตสาหกรรมในพื้นที่ทำให้ธุรกิจการเกษตรเกี่ยวกับยางพาราเกิดขึ้นและเติบโตไปอย่างรวดเร็ว โดยเฉพาะในช่วง 5 -10 ปีที่ผ่านมาที่เกษตรกรส่วนมากสามารถเก็บผลผลิตยางพาราได้ ซึ่งนำไปสู่การสะสมทุนและขยายพื้นที่การเพาะปลูกยางพาราจำนวนมาก ในขณะเดียวกันชาวนาบางส่วนก็เริ่มสูญเสียที่ดินทำกินอันเนื่องมาจากการเข้าไปกว้านซื้อที่ดินของนายทุนทั้งในและนอกพื้นที่ เพราะที่ดินกลายเป็นสมบัติที่มีมูลค่าสูงขึ้นอย่างรวดเร็ว มีผลทำให้เกษตรกรบางส่วนตัดสินใจขายที่ดินและได้กลายมาเป็นแรงงานรับจ้างกรีดยาง และแรงงานในโรงงานอุตสาหกรรมในท้องถิ่น ปรากฏการณ์ดังกล่าวก่อให้เกิดการแตกตัวทางชนชั้นภายในสังคมของชาวนาเองเป็น 4 กลุ่มอย่างชัดเจน กลุ่มที่ 1 ได้แก่ กลุ่มเกษตรกรไร้ที่ดิน ซึ่งดำรงชีพอยู่ได้ด้วยการเป็นแรงงานรับจ้างกรีดยางตามสวนต่างๆ ในลักษณะของการทำงานเต็มเวลาในสวนยาง ซึ่งมักจะจ้างทั้งครอบครัว กลุ่มที่ 2 กลุ่มเกษตรกรที่มีที่ดินจำนวนน้อย กลุ่มนี้จะใช้เวลาส่วนหนึ่งหรือสมาชิกส่วนหนึ่งของครัวเรือนไปเป็นแรงงานรับจ้างกรีดยางตามสวนต่างๆ เช่นกัน กลุ่มที่ 3 ได้แก่กลุ่มเกษตรกรที่มีที่ดินที่พอเพียงกับครัวเรือน ส่วนมากมีไม่น้อยกว่า 10 ไร่ มักจะใช้แรงงานในครัวเรือนแบบเข้มข้น ถ้าไม่ไหวจริงๆ จึงจะว่าจ้างแรงงานนอกครัวเรือนเข้ามาช่วยเป็นบางส่วน และกลุ่มที่ 4 กลุ่มเกษตรกรที่เป็นนายทุนหรือเจ้าแก่ กลุ่มนี้มีทั้งเกษตรกรในพื้นที่ที่สามารถสะสมทุนจากการทำสวนยางและรวบรวมซื้อที่ดินของเกษตรกรรายอื่นๆ จนเกิดเป็นนายทุนสวนยางขึ้นมาได้ กับอีกประเภทหนึ่งคือนายทุนจากภายนอกที่ไม่ได้เป็นเกษตรกรโดยตรง ที่เข้ามาทุ่มซื้อที่ทำสวนยางเป็นจำนวนมาก บางพื้นที่อาจรวมกลุ่มข้าราชการและกลุ่มนักการเมืองเข้ามาด้วย

การเปลี่ยนแปลงเหล่านี้มีผลทำให้เกษตรกรต้องเข้าสู่ระบบทุนและการแข่งขันในทางเศรษฐกิจมากขึ้นและรวดเร็วกว่าวิถีการผลิตข้าวหรือพืชอื่นๆ กว่าแต่ก่อน ทำให้ความสัมพันธ์ของคนภายในชุมชนกับภายนอก ไม่ว่าจะเป็นพ่อค้า นายทุน รวมถึงรัฐในฐานะผู้กำกับเชิงนโยบายต้องเปลี่ยนแปลงไปด้วย โดยเฉพาะการรวมกลุ่มบนฐานของผลประโยชน์ตัวเองผ่านกลุ่มชาวนาในแต่ละหมู่บ้าน ซึ่งมีกระจายอยู่ทุกชุมชน นับเป็นบทเรียนโดยตรงที่ชาวนาหรือชาวสวนได้เรียนรู้

ไกลด้านการตลาด การต่อรองราคา ขึ้นเชิงทางธุรกิจ รวมถึงราคาผลผลิตที่ขึ้นลงตามกลไกตลาดและนโยบาย/การบริหารงานของรัฐบาล แตกต่างจากวิธีการผลิตชาวนาปลูกข้าวในอดีตเป็นอย่างมาก

สรุปพัฒนาการและการเปลี่ยนแปลงของชาวนาบึงกาฬ

เมื่อทบทวนการเปลี่ยนแปลงด้านเศรษฐกิจและสังคมของชาวนาในพื้นที่บึงกาฬแล้ว ถึงแม้จะมีรายละเอียดที่แตกต่างจากชาวนาในพื้นที่อื่นๆ อยู่มาก แต่เมื่อพิจารณาในภาพใหญ่แล้วก็จะสอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงของอีสานโดยทั่วไป กล่าวคือ เราจะพบการเปลี่ยนแปลงใน 3 ช่วงเวลาใหญ่ๆ คือ ช่วงแรก ช่วงเวลาก่อนปี พ.ศ. 2500 โดยเฉพาะหลังสงครามโลกครั้งที่สองเป็นต้นมา ซึ่งเป็นช่วงที่รัฐไทยเริ่มขยายตัวและดำเนินนโยบายการผลิตเชิงพาณิชย์ และมีการสร้างทางรถไฟเชื่อมหัวเมืองหลักในภาคอีสาน ช่วงที่สองคือช่วงหลังปี พ.ศ. 2500 ถึงต้นทศวรรษที่ 2530 ภายใต้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ พร้อมๆ กับนโยบายการพัฒนาชนบทในยุคสงครามเย็น ซึ่งอีสานได้กลายเป็นพื้นที่สำคัญทางยุทธศาสตร์ทั้งทางเศรษฐกิจ สังคม การเมือง และการทหารผ่าน “ยุทธศาสตร์การพัฒนา” พร้อมกับการผลิตสร้างความหมายของอีสานในฐานะที่เป็น “ปัญหา” ด้านความมั่นคงและความด้อยพัฒนา ดังเช่น งานการศึกษาการเปลี่ยนแปลงสังคมชนบทของนักวิชาการต่างๆ (สุวิทย์และคณะ 2535, วิยุทธ์ 2536, ยศ 2546, มณีมัย 2546, เดโช ไชยทัพ, 2539) ที่พบว่าการเข้ามาของทุนนิยมและการเกษตรเชิงพาณิชย์ มีผลทำให้ “ชุมชนชาวนาล่มสลาย” เพราะชาวนาส່วนมากไม่สามารถปรับตัวเข้ากับระบบเศรษฐกิจเพื่อการค้าได้เนื่องจากไม่คุ้นเคยกับการผลิตสมัยใหม่ ประกอบกับเทคโนโลยีการผลิตที่มีราคาสูง ราคาผลผลิตไม่แน่นอน จึงก่อให้เกิดภาวะหนี้สิน นำไปสู่การสูญเสียที่ดินให้กับนายทุนหรือผู้มีอิทธิพลในท้องถิ่น รวมทั้งเกิดการอพยพแรงงานเข้าสู่เมือง อย่างไรก็ตามทิศตะและแนวทางการศึกษาสังคมชนบทอีสานในแง่ลบดังกล่าวพัฒนา กิตติอาษา (2557) ได้วิพากษ์ว่าเป็นการมองการเปลี่ยนแปลงในทางที่เลวร้ายมากเกินไป

จึงอาจกล่าวได้ว่าภาพอันเลวร้ายของชนบทได้ถูกสร้างขึ้นและผลิตซ้ำอยู่

เช่นนั้นเรื่อยมาจนถึงปัจจุบัน ส่วนช่วงเวลาสุดท้ายคือตั้งแต่ต้นทศวรรษ 2530 - ปัจจุบัน ซึ่งเป็นภาคต่อของยุคการพัฒนา ที่แรงงานอพยพจากชนบทได้ออกไปแสวงโชคและเรียนรู้วัฒนธรรมเมืองจากส่วนต่างๆ ของโลกและบางส่วนได้หวนคืนสู่ชนบททั้งในฐานะเกษตรกรและผู้ประกอบการอื่นๆ นอกภาคการเกษตร ซึ่งน่าสนใจว่า ย่างพาราเริ่มเข้ามามีบทบาทในภาคอีสานในช่วงเวลาดังกล่าวเช่นกัน โดยเฉพาะในพื้นที่จังหวัดบึงกาฬ ซึ่งถือเป็นจังหวัดที่มีพื้นที่การปลูกยางมากที่สุดตามกฎหมายภาคนี้พร้อมๆ กับนโยบายการปฏิรูปการศึกษา การสาธารณสุข และการกระจายอำนาจสู่ท้องถิ่น แต่การศึกษาสังคมชนบทในยุคดังกล่าวนี้กลับค่อนข้างเงียบเหงาและยังขาดการศึกษาและทำความเข้าใจด้วยแนวทางการศึกษาใหม่ๆ อยู่มาก โดยเฉพาะสังคมชาวนาที่เปลี่ยนจากการผลิตข้าวมาเป็นชาวสวนยางพารา

ย้อนมองข้อเสนอของ Banfield และ Scott

ในการทำความเข้าใจสังคมชาวนาของ Banfield นั้น ภาพของสังคมชาวนาถูกสร้างให้เป็นคู่ตรงข้ามกับสังคมเมือง จึงเป็นภาพของชนบทที่ด้อยการพัฒนาในทุกๆ ด้านและมีลักษณะเป็นภาพที่หยุดนิ่ง ถึงแม้งานของเขาดูจะมีจุดเด่นตรงที่ไม่ได้มองปัญหาความยากจนของชาวนาแบบง่ายๆ เพียงแค่ปัญหาการขาดการศึกษา ความขัดแย้งทางชนชั้นหรือปัญหาทางเศรษฐกิจ แต่เขาได้พยายามชี้ให้เห็นว่า สิ่งที่อยู่เบื้องหลังของปัญหาต่างๆ อย่างแท้จริงคือระบบความคิดความเชื่อหรือตัววัฒนธรรมของชาวนาเองที่ถูกสั่งสมและตอกย้ำจนกลายเป็นโลกทัศน์หรือค่านิยมที่ฝังลึกในกลุ่ม แต่สิ่งที่ปัญหาในข้อเสนอของเขาคือการละเลยหรือมองข้ามปัญหาเชิงโครงสร้างด้านอื่นๆ ไม่ว่าจะเป็นปัญหาด้านเศรษฐกิจ การศึกษาและการเมืองที่ไม่มีความยุติธรรมที่เป็นอุปสรรคต่อการพัฒนาชนบท เพราะวัฒนธรรมเองก็ไม่ใช่สิ่งตายตัวที่หยุดนิ่งอยู่กับที่ เพราะวัฒนธรรมของแต่ละกลุ่มชนย่อมเป็นผลมาจากโครงสร้างทางเศรษฐกิจ สังคม และการเมืองอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ดังนั้น แนวทางการวิเคราะห์สังคมชาวนาของ Banfield จึงมีข้อจำกัดอย่างมากต่อการทำความเข้าใจถึงการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในสังคมชาวนาอีสานในจังหวัดบึงกาฬ เนื่องจากเราจะพบว่าสังคมชาวนาอีสานเองมีการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา

ซึ่งเป็นผลมาจากทั้งปัจจัยภายในและปัจจัยภายนอก ดังจะเห็นได้จากความพยายามในการปรับเปลี่ยนหรือรับเอาความคิด/ความรู้ใหม่ๆ เข้ามาปรับใช้อยู่เสมอในการทำการเกษตรของชาวนา ผ่านการเลือกรับพันธุ์พืชใหม่ๆ เครื่องจักรในการเกษตร รวมถึงเทคนิคการเพาะปลูก ตลอดจนการออกไปเป็นแรงงานแสวงโชคยังเมืองใหญ่ทั้งในไทยและต่างประเทศ จนสามารถนำความรู้และประสบการณ์ใหม่ๆ มาปรับใช้เพื่อสร้างฐานะและสะสมทุนไปสู่อาชีพใหม่ๆ ทั้งในและนอกภาคการเกษตรได้อีกด้วย ดังนั้นจึงกล่าวได้ว่าชาวนาไม่ใช่กลุ่มคนที่กักขังตัวเองไว้ภายใต้เศรษฐกิจและวัฒนธรรมแบบปิดซึ่งแบนฟิลด์เรียกว่าวัฒนธรรมแห่งความยากจนแต่อย่างใด

ขณะที่ Scott ศึกษาสังคมเอเชียซึ่งมีลักษณะสภาพสังคมที่ไม่ต่างจากสังคมชาวนาของ Banfield คือเต็มไปด้วยความยากจน ต่างคนต่างอยู่ มีลักษณะปัจเจก เพื่อถือโชคชะตา และติดการพนัน แต่สิ่งที่ Scott พยายามอธิบายพฤติกรรมทางการเมืองและเศรษฐกิจของชาวนา กลับค้นพบสิ่งที่เป็นด้านตรงกันข้ามกับ Banfield นั่นคือชุดคำอธิบายว่าด้วยหลักเศรษฐกิจเชิงศีลธรรมหรือเศรษฐศาสตร์เชิงสำนึกที่ชาวนายึดเป็นบรรทัดฐานในการดำเนินชีวิต ถึงแม้การนำแนวคิดความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์มาอธิบายพฤติกรรมความสัมพันธ์ทางสังคมของคนในชนบทจะช่วยให้เกิดความเข้าใจทั้งในทางสังคมและการเมืองไทยได้เป็นอย่างดี แต่นั่นก็เป็นภาพของชาวนาไทยในยุคทศวรรษ 2510 แต่ในยุคปัจจุบัน ที่โครงสร้างเศรษฐกิจสังคมและการเมืองของชาวนาได้เปลี่ยนจากฐานของระบบเศรษฐกิจเชิงศีลธรรมที่ทำการผลิตเพียงเพื่อยังชีพมาเป็นการผลิตเพื่อการค้าและแข่งขันกันสะสมทุนเพื่อสร้างผลกำไรเสียแล้ว ดังเช่นสังคมชาวนาอีสานในบทความชิ้นนี้ ที่พบว่าถึงแม้ชาวนาในพื้นที่จะยังทำนาอยู่บ้าง แต่เป้าหมายและวิธีการทำนานั้นได้เปลี่ยนไปแล้ว จากเดิมในอดีตจะปลูกข้าวเป็นอาชีพหลักเพื่อกินและขาย โดยจะทำนาค้า ซึ่งต้องใช้แรงงานและระยะเวลาที่ยาวนานมาก เพื่อให้ได้ผลผลิตที่มีคุณภาพ แต่ในปัจจุบันชาวนาได้หันมาปลูกยางพาราเพื่อการค้าเป็นอาชีพหลักโดยยังคงเหลือพื้นที่นาไว้บ้างเป็นบางส่วน ทั้งนี้ก็เพียงเพื่อปลูกข้าวไว้กินเพื่อลดรายจ่ายของครัวเรือนเท่านั้น ขณะที่มิชาวนาหลายครัวเรือนได้เลิกการทำนาข้าว โดยปรับที่นามาเป็นสวนยางพาราเพื่อขายผลผลิตเป็นแบบรายเดือนแทน ซึ่งพบว่าชาวนาในพื้นที่จะให้ความสำคัญ

และเวลากับการทำงานน้อยมาก โดยชาวสวนมากจะเปลี่ยนจากการทำนาตามาเป็นนาหว่าน เนื่องจากต้องประหยัดเวลาและแรงงานจากการทำนาเพื่อไปใช้เวลากับผลผลิตในสวนยางพาราแทน ดังนั้น โครงสร้างสังคมของชาวนาที่ Scott มองว่าตั้งอยู่บนฐานเศรษฐกิจเชิงศีลธรรม (moral economy) ที่เสนอว่าชาวสวนจะเลือกทำการผลิตเพื่อการยังชีพแทนการผลิตเพื่อขาย เพื่อลดความเสี่ยงจากปัจจัยด้านต่างๆ ภายใต้สังคมเกษตรกรรมนั้น จะต่างจากสังคมชาวนาอีสานในพื้นที่ศึกษาในปัจจุบันอย่างมาก ที่ชาวสวนเลือกที่จะเสี่ยงกระโดดเข้าสู่ตลาดเพื่อสร้างผลกำไรด้วยความพึงพอใจ มากกว่าจะเลือกทำการผลิตเพียงเพื่อการยังชีพเท่านั้น แต่อย่างไรก็ตามการที่ชาวสวนในพื้นที่ตัดสินใจทำการผลิตเพื่อป้อนตลาดอย่างเต็มตัวนั้นอาจมองได้ว่าเป็นเพราะชาวสวนได้วิเคราะห์ความเสี่ยงจากการผลิตแล้วว่าสามารถบริหารจัดการความเสี่ยงจากความมอดอยากและปัญหาต่างๆ ของครอบครัวได้แล้ว เหมือนกับการที่ชาวนาที่ถนัดข้างหนึ่งของชาวนานั้นได้วางอยู่บนพื้นที่(นา)ที่มีความคุ้นเคยและมั่นคงพอแล้ว จึงสามารถก้าวไปอีกข้างหนึ่งไปวางไว้บนตลาดได้

ดังนั้น การอธิบายพฤติกรรมของชาวสวนภายใต้วิถีการผลิตและความสัมพันธ์แบบเดิม จึงไม่น่าจะสอดคล้องกับความเป็นจริงนัก ที่จริงแนวทางการศึกษาชนบทของ Scott เองก็ถูกโต้แย้งพอสมควรว่าได้สร้างความเชื่ออันผิดพลาดเกี่ยวกับสังคมหมู่บ้านแบบดั้งเดิมขึ้น (อนัญญา ภูซังค์กุล, 2530) โดยเฉพาะข้อโต้แย้งของ Popkin ที่วิจารณ์ว่า Scott นั้นให้ความสำคัญกับสิทธิการมีพอกินมากจนทำให้ละเลยเรื่องของความขัดแย้งและผลประโยชน์ในหมู่ชาวนา โดย Popkin เสนอให้ทำความเข้าใจสังคมชาวสวนผ่านแนวทางวิเคราะห์ที่เขาเรียกว่าแนว “เศรษฐศาสตร์การเมือง” (political economy) กล่าวคือ เมื่อมีทางเลือก ชาวนาก็จะเลือกทางเลือกที่ให้ประโยชน์แก่เขามากที่สุดเช่นกัน ดังนั้น ชาวนาจึงไม่ได้แตกต่างจากคนกลุ่มอื่นๆ ในสังคม คือมีเหตุผลแบบธุรกิจเช่นเดียวกันโดยจะเลือกลงทุนในการผลิตเพื่อการค้าเพิ่มมากขึ้น ซึ่งจะเสี่ยงลงทุนทั้งในระยะสั้นและระยะยาว เนื่องจากเห็นว่าตลาดได้เปิดโอกาสให้พวกเขาได้หลุดพ้นจากพันธะดั้งเดิมโดยเฉพาะระบบอุปถัมภ์ เพราะ Popkin มองว่า ผู้อุปถัมภ์เป็นผู้ผูกขาดมากกว่าเป็นผู้อุปถัมภ์แบบเกื้อกูล ยิ่งเมื่อเราพิจารณาถึงความสัมพันธ์ระหว่างเกษตรกรชาวสวนยางในพื้นที่กับ

ผู้อุปถัมภ์ในท้องถิ่นในปัจจุบันนั้น ผู้เขียนมองว่ามีความแตกต่างจากชาวนาในอดีตเป็นอย่างมาก ถึงแม้ไม่ได้ปฏิเสธว่าความสัมพันธ์ในระบบอุปถัมภ์จะไม่มีอยู่ แต่ลักษณะความสัมพันธ์ดังกล่าวได้เปลี่ยนร่างและแปรความหมายไปแล้ว เพราะผู้อุปถัมภ์ในชุมชนไม่ได้ผูกขาดกับเจ้าเก่าขายปุย หัวคะแนนของนักการเมือง หรือผู้มีอิทธิพลที่จะใช้อำนาจในการบังคับข่มขู่ชาวนาดังเช่นในอดีต แต่ผู้อุปถัมภ์ในสังคมสมัยใหม่มีให้เลือกอย่างหลากหลายผ่านบุคคลหรือกลุ่มองค์กรต่างๆ ในชุมชน รวมถึงแหล่งสินเชื่อดังๆ ภายในชุมชน เช่น กองทุนหมู่บ้านหรือจากภายนอกเช่นจากธนาคารและภาครัฐ ขึ้นอยู่กับความจำเป็นในแต่ละกรณี ทั้งนี้ เนื่องจากความเสียงที่ Scott มองว่าเป็นปัจจัยพื้นฐานในการที่จะทำให้ชาวนายอมรับเอาระบบอุปถัมภ์มาไว้ในฐานะเป็นหลักประกันการยังชีพแบบเดิมนั้นได้เปลี่ยนไปแล้วนั่นเอง ทำให้โครงสร้างความสัมพันธ์ระหว่างชาวนากับกลุ่มต่างๆ ได้เปลี่ยนไปด้วย

ผู้ศึกษาพบว่าแนวทางการศึกษาสังคมชาวนาของทั้ง Banfield และ Scott นั้น ถึงแม้จะมีความแตกต่างและขัดแย้งกัน แต่ก็มีลักษณะที่เหมือนกันอยู่อย่างหนึ่งคือ เป็นภาพของชาวนาแบบเหมารวมที่ถูกสร้างให้มีลักษณะของความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน จนลืมนึกว่าสังคมชาวนาเองก็ไม่ได้แตกต่างจากกลุ่มอื่นๆ ที่มีความหลากหลาย ขึ้นอยู่บริบทของพื้นที่และสภาพแวดล้อมภายนอกที่มากระทบ ดังเช่นชาวนาอีสานในพื้นที่จังหวัดบึงกาฬ ที่ผู้ศึกษาพบว่าได้พ้นไปจากสภาพสังคมแบบ “วัฒนธรรมของความยากจน” และสภาพสังคมแบบ “เศรษฐกิจเชิงศีลธรรม” ไปแล้ว เช่นเดียวกับงานของอภิชาติ สถิตนิรามัยและคณะ (2556) ที่ศึกษาการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคม และการเมืองไทยในโครงการวิจัยเรื่อง “บทบาทภูมิทัศน์การเมืองไทย” ที่ได้เสนอว่าการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมในรอบยี่สิบกว่าปีที่ผ่านมามีผลทำให้ความสัมพันธ์ทางสังคมได้เปลี่ยนไปแล้วในระดับฐานราก โดยมองว่าเงื่อนไขทางเศรษฐกิจและสังคมที่รองรับการดำรงอยู่ของระบบอุปถัมภ์ภายใต้ความยากจนขั้นแค้นในสังคมเกษตรกรรมแบบยังชีพของชาวนานั้นได้ลดลงแล้วอย่างชัดเจน และยังได้ชี้ให้เห็นว่าการเปลี่ยนแปลงภูมิทัศน์ของสังคมการเมืองไทยในยุคที่ผ่านมาได้ก่อให้เกิดการเติบโตขึ้นของ “พลเมืองใหม่” หรือ “ชนชั้นกลางระดับล่าง” ที่ไม่ใช่ชนชั้นกลางเก่า แต่ขณะเดียวกันก็ไม่ใช่กลุ่มคนที่ยากจนที่สุด ซึ่งใน

ทางการเมือง “พลเมืองใหม่” เหล่านี้ถือเป็นผู้มีสิทธิออกเสียงกลุ่มใหญ่ที่สุดในสังคม จึงเป็นเรื่องน่าสนใจและน่าศึกษาในโอกาสต่อไปว่าการเปลี่ยนภูมิทัศน์ทางเศรษฐกิจและสังคมของชาวนาในจังหวัดบึงกาฬ มีผลต่อพฤติกรรมและความสัมพันธ์ทางสังคมและการเมือง ในระดับชีวิตประจำวันและการเมืองในระบบทั้งในระดับชุมชน ระดับท้องถิ่นและระดับชาติด้วยหรือไม่ อย่างไร

บรรณานุกรม

- เดโช ไชยทัต. (2539). **การปรับตัวของชาวนาเข้าสู่ระบบเศรษฐกิจสมัยใหม่ศึกษากรณี : การประกอบอาชีพนอกไร่นา กับการเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ทางสังคมในหมู่บ้านแห่งหนึ่งของจังหวัดเชียงใหม่.** (วิทยานิพนธ์ปริญญา มหาบัณฑิต, มหาวิทยาลัยเชียงใหม่).
- ธิตินา เหล่าอัน. (2553). **ความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจของ “สังคมชาวนา” อีสานตั้งแต่ พ.ศ. 2500-2550 : กรณีศึกษาหมู่บ้านภูกาสิงห์จังหวัดร้อยเอ็ด.** (วิทยานิพนธ์ปริญญา มหาบัณฑิต, มหาวิทยาลัยเชียงใหม่).
- ปก แก้วกาญจน์. (2530). **ความเคลื่อนไหวเกี่ยวกับวิถีชีวิตชุมชนชาวนาจากผลกระทบของระบบการผลิตเพื่อขายในช่วง 2 ทศวรรษ.** [ม.ป.ท.] : สถาบันทักษิณคดีศึกษา มหาวิทยาลัย ศรีนครินทรวิโรฒ.
- พอดเตอร์, แจ็ค เอ็ม. (2526). **โครงสร้างสังคมของชาวนาไทย.** แปลโดย นฤจร อธิจิระจารัส. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- พัฒนา กิตติอาษา. (2546). **วิจัยอีสาน : วิถีวิทยากับการศึกษาพลังทางสังคมในภาคอีสาน.** นครราชสีมา : สมบูรณ์พรินต์ติ้ง.
- พัฒนา กิตติอาษา. (2557). **สู่วิถีอีสานใหม่.** กรุงเทพฯ : วิชาษา.
- มณีมัย ทองอยู่. (2546). **การเปลี่ยนแปลงของเศรษฐกิจชาวนาอีสาน กรณีชาวนากลุ่มน้ำพอง.** กรุงเทพฯ : สว่างสรรค์.
- ยุพาพิน ภาระศรี. (2533). **การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมของภาคอีสาน พ.ศ.2505-2515.** (วิทยานิพนธ์ปริญญา มหาบัณฑิต, มหาวิทยาลัยศิลปากร).

- ยศ ลันตสมบัติ. (2546). **พลวัตและความยืดหยุ่นของสังคมชาวนา : เศรษฐกิจชุมชนภาคเหนือและการปรับกระบวนการทัศน์ว่าด้วยชุมชนในประเทศโลกที่สาม.** เชียงใหม่ : วิทอินดีไซน์.
- วิยุทธ์ จำรัสพันธุ์. (2536). **การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรมของภาคอีสาน (ในช่วง 1950-1990).** [ม.ป.ท.] : คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น.
- สกอตต์, เจมส์ ซี. (2539). **“การเมืองในระบบผู้อุปถัมภ์กับผู้รับการอุปถัมภ์และการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในระบบอุปถัมภ์”** แปลโดย ปรีชา คุวินทร์พันธุ์ อมรา พงศาพิชญ์และปรีชา คุวินทร์พันธุ์ บรรณาธิการ, กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สถิตย์ นิยมญาติ. (2530). **ความยากจนกับวัฒนธรรม : การวิเคราะห์ปัจจัยทางวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับความยากจนในชนบทไทย.** กรุงเทพฯ : คณะสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- สุริยา สมุทรคุปต์และคณะ. (2538). **กรวด หิน ดิน ทรายะ: รัฐ ทุนนิยม และชาวนาอีสานในยุค โลกาภิวัตน์.** นครราชสีมา : สำนักวิชาเทคโนโลยีสังคม มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีสุรนารี.
- สุวิทย์ ชีระศวัด. (2546). **ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านอีสาน 2488-2544.** กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สร้างสรรค์จำกัด.
- สำนักงานเกษตรจังหวัดบึงกาฬ. (2557). **รายงานข้อมูลภาวะการผลิตพืช.** [แผ่นพับ]. บึงกาฬ : สำนักงานเกษตรจังหวัดบึงกาฬ.
- สำนักงานกองทุนสงเคราะห์การทำสวนยางจังหวัดบึงกาฬ. (2557). **กลุ่มชาวสวนยางสกลย.** [แผ่นพับ].
- บึงกาฬ : สำนักงานกองทุนสงเคราะห์การทำสวนยางจังหวัดบึงกาฬ.
- (2557). **พื้นที่การปลูกยางพารารายอำเภอ.** [แผ่นพับ]. บึงกาฬ : สำนักงานกองทุนสงเคราะห์การทำสวนยางจังหวัดบึงกาฬ.
- อนัญญา ภูซงคกุล. (2533). **รัฐกับหมู่บ้านในไทยศึกษา.** กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

- อนัญญา ภูซงคกุล. (2530). “อะไรกำหนดพฤติกรรมของชาวนา? ; วิพากษ์หลักเกณฑ์การวิเคราะห์ของเจมส์ สก็อต และ แซมมวล พ็อปปิ้น”. **วารสารเศรษฐศาสตร์ธรรมศาสตร์**, 5(1), 88-128.
- อภิชาติ สถิตศิริวิมลและคณะ. (2556). **ทบทวนภูมิทัศน์การเมืองไทย**. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการส่งเสริมสุขภาพ (สสส.).
- อานันท์ กาญจนพันธ์. (2544). **มิติชุมชน : วิธีคิดท้องถิ่นว่าด้วยสิทธิ อำนาจ และการจัดการทรัพยากร**. กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- Banfield, Edward C. (1958). **The Moral Basic of a Backward Society**. Glencoe, IL : The Free Press.
- Banfield, Edward C. (1968). **The Unheavenly city**. Boston : Little Brown.
- Scott, James C. (1973). “Patron-client Politics and Political Change in Southeast Asial”. **The American Political Science Review**, 66(1), 91-113.
- Michael merman. (1968). **Agricultural change and Peasant Choice in a Thai Village**. California : University of California Press.
- Rigg, Jonathan and Sakunee Nattapoolwat. (2001). Embracing the Global in Thailand : Activism and Pragmatism in an Era of Deagrarianization. **World Development**, (29), 945-960.
- Walker, Andrew. (2012). **Thailand’s Political Peasants Power in the Modern Rural Economy**. Wisconsin : The University of Wisconsin Press.

Translated Thai References

- Anan Ganjanapan. (2001). **Community Dimension : Local Conception on Right, Power and Resource Management**. Bangkok : The Thailand Research Fund. [in Thai]

- Ananya Puchongkakul. (1990). **State and village in thai studies**. Bangkok : Thammasat University. [in Thai]
- Ananya Puchongkakul. (1987). What Determines Peasants' Behavior: Criticism on Methodology of James C. Scott and samuel L. pokin. **Thammasat Economic Journal**, 5(1), 88-128. [in Thai]
- Apichat Stitniramai. et al. (2013). **Re-examining the Political Landscape of Thailand**. Bangkok : Thai Health Promotion Foundation. [in Thai]
- Bueng Kan Provincial Agricultural Extension Office. (2014). **The Crop Production Report**. [Brochure]. Bueng Kan : Bueng Kan Provincial Agricultural Extension Office. [in Thai]
- Bueng Kan Provincial Rubber Replanting Aid Fund Office. (2014). **Rubber Planters' Groups of the Office of the Rubber Replanting Aid Fund**. [Brochure]. Bueng Kan : Bueng Kan Provincial Rubber Replanting Aid Fund Office. [in Thai]
- Bueng Kan Provincial Rubber Replanting Aid Fund Office. (2014). **The rubber planted area in Bueng Kan**. [Brochure]. Bueng Kan : Bueng Kan Provincial Rubber Replanting Aid Fund Office. [in Thai]
- Decho Chaitap. (1996). **An Adaptation of Peasants in Modern Economy: A Case Study of Non-Farm Income Generating Activities and Change of Social Relationship in a Chiang Mai Village**. (Master of Arts, Chiang Mai University). [in Thai]
- Maniemai Thongyou. (2003). **Transformation of Thai Peasant Economy : The Case of Peasantry in the Nam Pong Watershed**. Bangkok : Sangsan. [in Thai].
- Pattana Kitiarsa. (2003). **Isan Inquiries and the Inquiries of Isan : A Genealogy of Research Methodologies and the Studies of Social Forces in Northeastern Thailand**. Nakhon Ratchasima : Sombun Printing House. [in Thai]

- Pattana Kitiarsa. (2014). **To New Isan (Isan Becoming: Agrarian Change and The Sense of Mobile Community in Northeastern)**. Bangkok : Vibhasa. [in Thai]
- Pok Keekan. (1987). **The Change in Peasants' Communities Way of Life from the Impact of Commercial Production System in the Past Two Decades**. (The Institute for Southern Thai Studies, Srinakharinwirot University). [in Thai]
- Potter, Jack M. (1983). **Thai Peasant Social Structure**. Translated by **Naruejorn Ittijirajaras**. Bangkok : Thammasat University. [in Thai]
- Satit Niyomyaht. (2007). **Poverty and culture : An analysis of cultural factors influencing poverty in rural Thailand**. (Faculty of Sociology and Anthropology Thammasat Universit). [in Thai]
- Scott, James C. (1996). "Patron-client Politics and Political Change in Southeast Asial" **in The patron-client system**. Translated by Kuwinpant.P. & Pongsapich.A. Ed. Kuwinpant.P. Bangkok : Chulalongkorn University Press. [in Thai]
- Suriya Smutkupt, et al. (1995). **State, Capitalism, and Isan Peasantry in the Globalization Era**. Nakhon Ratchasima : The Thai Studies Collections. [in Thai]
- Suwit Teerasaswat. (2003). **The isan village economy, 1945-2001**. Bangkok : Sangsan. [in Thai]
- Thitiya Laoan. (2010). **Economic Changes of the "Peasant Society" in Isan Region, from 1957-2007 : A Case Study of Kugasing Village, Roi Ed Province**. (Master of Arts, Chiang Mai University). [in Thai]

- Upapin Pharasri. (1990). **Economic and social Changes of Isan, 1962 - 1972 A.D. Master.** (Arts (History Southeast Asia), Silpakorn University). [in Thai]
- Viyouth Chamruspanth. (1993). **Economic social and Culture Changes of Isan, 1950 - 1990 A.D.** (Faculty of Humanities and Social Sciences Khon Kaen University). [in Thai]
- Yot Santasombat. (2003). **On rice farmers with reference to community economy and development in Northern Thailand.** Chiang Mai : Within Design. [in Thai]